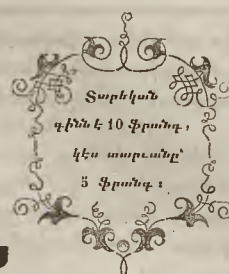

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 6.

1861

Գ. ՀԱՏՈՐ

ԼԻԻԳԻՍ

ՄԱՐԿՈՍ ԱՒՐԵՂԻՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿԷՆ
ՆԿԱՐԱԳԻՐ ՄԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Գերի Օրիորդը :

(Յամբ Տեառն 165)

Ին Զմիւռնիոյ տօնավաճառին
Տրապարակը գոչին, աղաղակ
ու դղրդին կը պատէր, խա-
թամուժը իրար կը նեղէր. Տը-
հրում, կոխկըծում, ճիչ ու
փայնասուն բոլոր քաղաքա-
մէջը կը հնչեցնէին: Հոս
գերիներու պահապան մը իր
վաճառներուն գերազանց ա-
ղուորութիւնը կերկերաձայն կը քարոզէր.
Հոն ուրիշ մ'ալ տղոց անողորմաբար կը
ղարնէր, վատաբախտներուն կոծն ու գո-
ծեծողներուն անիծալից հայհոյութեանցը
հետ կը խառնուէին: Ծախու հանուած գերիներուն
ամէն մէկը պարանոցէն վար կ'ախուած տախտակ մը
ունէր, որուն վրայ իրենց զանազան յատկութիւն-
ներն ու ձիրքերը նշանակուած էին: Տախտակներէն
մէկ քանին ասանկ վերնագիր մ'ունէին, Վայելազգիր*,
կամ Գաստիարակ**, Ուսուցիչ եւ այլն, որովհետեւ
աս վերնագիրը կրողներն իբրեւ տան ուսուցիչ կամ
կրթող՝ ամէն կերպ պահանջուած յատկութիւններն
ունէին: Հրապարակին վերի կողմերը կեցողներն ըստ
մեծի մասին Ափրիկեցիք էին, արեւակէզ Լիբէաս-
տանին թշուառ արարածները՝ թխագոյն, սեւամորթ
մարդիկ՝ կնճըռած գանգուր մազերով, ականջին
ծակ, ոտքերնին կիրով ձերմըկած, որն որ ծովի
վրայէն բերուած ըլլալուն նշանակ մըն էր: Իրենց քով
մեկուսացած կը կենային սեւուկ աղջկուք, որոնք
պարանով հիւսուած փանդակներու մէջ փախուած
էին, ու Եթովպիոյ ներքին կողմերէն բերուած, սեւ
եւթնոս հնդիկ փայտի գունով: Իրենց բազմոցը եր-
փնագոյն օժոց մըն էր, որուն վրայ մէկ մէկու քով
խիտ առ խիտ կ'ըսէին՝ ծնկի վրայ եկած կը նստէին.

* Καλιγράφος.

** Πεδάγογός.

գիրն, հացն ու պտուղը՝ իրենց կէս օրուան ոգեպա-
հիկ կերակուրն էր, ուսկից քիչերը կ'ուտէին, որով-
հետեւ մէջերնին խօսք եղած էր, թէ քիչ մը ա-
տենէ ի վեր այսչափ խնամով անուցուելուն պատ-
ճառը՝ շուպտասէր Հռոմայեցւոց փափուկ համա-
դամ կերակուր պատրաստուելու համար է: Տօնա-
վաճառին վարի կողմերը սպիտակ գերիներու խումբը
գրաւած էր, որն որ ամենուն աչքն ու մտադրու-
թիւնը իրեն կը քաշէր. ասոնք աշխրաբքի ամէն կող-
մերէն ժողված էին: Ասոնց մէջ կը խառնուէին
նա եւ նիհար վախի Իսաւրացիները, որոնց գործքը
երբեմն միջերկրական ծովուն մէջ ասպատակութիւն
ընել էր. ասոնք աղիողորմ կերպարանք մը կ'ընծայ-
էին: Իսկ ընդ հակառակն բազմացեղ Կապադովկա-
ցիները հպարտական վեհ կեցուածք մ'ունէին. բայց
քաղցրութեամբ ու ողորմօք գործածողներուն շատ
հարկաւոր ու օգտակար ծառայութիւններ կ'ընային
մատակարարել, ինչպէս իրենց տախտակին վերնա-
գիրն ալ կը վկայէր:

Գերեաց խումբերուն մէջ, ուր շահագէտ Հռո-
մայեցիք եւ ճոխ ու բազմահարուստ Յոյները յամ-
րաքայլ ժուռ կու գային, վայելուչ հագուած, հա-
մեստ գեղապատշաճ տիկին մ'ալ կու գար, որն որ՝
հագուստին նայելով՝ միջին աստիճանի կ'երեւար: Իր
յուզակնդիր նայուածքը գերի բռնուած քրիստոն-
էնից երիտասարդ կերպարանքին վրայ երկայն ատեն
կը զբաղէր: Բայց կ'երեւար որ փնտռածը չէր կրնար
կոր գտնել. եւ անոր համար ալ մատաւոր փողոցնե-
րէն շտապ դէպ ի վեր Տրապարակական բանտերը
կ'երկըննար: «Չինքր անոնց մէջ չգտնելուս արդեօք
ուրախանամ, չէ նէ քանքատիմ», այսպէս կը հա-
ռաչէր տառապեալ կնիկը: «Հիմակ արդեօք վեց
ամիսէ ի վեր դեռ բանան է: Արդեօք ժողովողեան
մերձաւոր տօնախմբութեան մը համար կը պահուի:
Ողորմած Աստուած, թող մի տար որ իմ դաւակն
ժողովողեան բարձրաձայն աղաղակներու եւ ծափա-
հարութեան մէջ չար գաղաններէն պատառուի»,:

Աս մտածութիւնէն տանջուած քարտանէ բան-
տին սեւամը կը հասնի: Գողգոթուն ձեռուրներով դուռը
կը զարնէ ու ներս մտնելու հրաման կ'ուզէ: Բանտա-
պանին կը հաղորդէ, որ Սերափիկէ անունով դուստր
մը ունէր, որն որ Պողեկարպոսի վկայական մահւնէն
ետքը բանտ դրուած էր. շատ ամիսներէ ի վեր լիւն
եղաւ, լիւն չեղաւ. վրան լուր մը չունի:

«Սերափիկէ» — — ծիրանավաճառ կնկան մը
դուստր, մըմըռաց քիւն տակէն բանտապանը. «այն-
պիսի աղջիկ մը՝ կրօնը արհամարհող քրիստոնեանե-
րէն եւ դեռ տասնուեօթը տարեկան: Մօտ օրերս

կը տեսնես. հարսանեաց հանդէսը պիտ'որ կատարուի գեղեցկատեսիլ մատաղ յովագի մը հետ, կայտառ ու արթուն Եթովպացիի մը հետ, որուն համեմատ չկայ,:

Քարիտանէին երեսին գոյնը մէկէն կը նետէ. սպիտակ կճեայ արծան կը կտրի, ու վախէն սիրտը բաբախելով դժնեայ բանտապանին առջին կ'երթայ, որուն հենդնախօս շրթունքէն իր միակ դստեր գլուխը գալու հաւանական վիճակը քիչ շատ հասկըցած էր:

«Հա՛ կը տեսնեմ որ պտուղ ալ կը տանիս,, ըսաւ բանտապանը. «ասոնք կ'ուզեմ հրապարական խրախճանին օրը, որն որ մօտերս հաւանականաբար անահապական դից տօնին օրը պիտ'որ կատարուի, աղջկանդ առջին ղնել:

«Քարասիրտ մարդ, ինչպէս կը ծաղրես,, ըսաւ քարիտանէ, «արդեօք ցուրտ մահը քեզմէ ալ սիրական զաւակ մը յափշտակած չունի. քեզի սրտակից եղած անձի մը մահուան անկողնոյն քով կեցած չունիս: Ան ատեն կրնաս չտարակուսիլ որ ինչպիսի զգածումներ հիմակ իմ ներսս կը բանին: Ո՛հ կը պաղատիմ քեզի, մինակ աս մէկ մխիթարութիւնը շնորհէ ինձի, որ Սերափիկէն դեռ հրապարակական հանդէսը չտարուած հետը խօսիմ,,:

«Քսակդ ո՛ր է,, հարցուց պահապանը. «աղէկ լեցուած է նէ՛ բաները նպաստաւոր կերպարանք մը կրնան առնուլ,,:

«Չէ, խտաբարոյ մարդ, չէ, ոսկին ու արծաթը իզմէ մեծ խնայութեամբ միայն կրնաս յուսալ, բայց Հռոմի օրէնքներն՝ որոնք դատապարտելոց մահուանէն յառաջ ճաշ մ'ալ կը շնորհեն, այնչափ խիստ չեն՝ որ մօր մը իր դատապարտուած միամօր դստեր քով մտնելը վաճառի: Թէ որ քեզի իմ գոյնը ստակա տալու ալ ըլլամ, դուն անով զքեզ հազիւ գոհ կրնաս ընել: Բայց ես գանձ մ'ունիմ, շատ մեծ ժառանգական գանձ մը, որն որ իմ ու քու մէջդ կրնայ բաժնուիլ, առանց ասոր համար նուազութիւն մը կրելու, ասկից կրնամ քեզի տալ ինչ որ քու սիրտդ կը բաղձայ. միայն թէ զիս ալ իմ բաղձանքիս հասցընես,,:

«Լրտառոց խոստում,, պատասխանեց բանտապանը. «ան գանձին աժէքը ո՛րչափի կը հասնի,,:

— «Երկրիս շրջապատէն վեր, թափանցիկ զբաժնուի գնդակ մը ըլլալու է,,:

Լսող վրայ բանտապանին երեսը զուարթացաւ: «Ստուգիւ մեծ չափազանցութիւն է,, ըսաւ մտքէն, բայց կրնայ գեղեցիկ զմրուստէ մօտնի մ'ալ ըլլալ,, ու չորս դին նայելով՝ բալիքներն առաւ, անոր աչք մը ըրաւ որ իր ետեւէն գայ:

Խել մը խաւարին բակերէն անցան գացին: Ամենեւին խօսք մը նոյն ստորերկրեայ տեղերուն խոր լուծիւնը շնորհատեց, միայն ոտնակոխի խնդ խնդ ձայնը պատերը կը հնչեցընէր: Վերջապէս անձուկ ու ցած գրան մը առջին կանկ առին: Բալիքը խութուեցաւ, կզպակը ետ ետ հրուեցաւ, քարիտանէ ներս մտաւ չմտաւ, դուռը կոնընէն կզպուեցաւ:

Ո՛վ երջանիկ վայրկեան, ասանկ վշտագին հուգերու մէջ ալ աւելի քաղցր էր կրնար զգածուիլ: Բայց լուռ — հոն անկիւն մը քաշուած կը նստի գերի օրիորդը, չեգիտեր, չեգուշակեր՝ որ իրեն մօտ սպասողն ո՛վ է: Աջ ձեռքը թեթեւ շղթայ մը, ձախ թեւին վրայ գլուխը կ'առնէր անուշ քուն կը լար: «Ո՛հ գուցէ դուն ալ գուշակած ես մօտ օրերս գլուխդ գալիքը, լալէն յոգնած արտեւանունքդ արգեօք ինչ աղօս պատկերներ աս վայրկենիս մէջ կը տեսնէ կոր: Գուցէ կ'երագնես ան տաք գոլորշի հանող

Մերկարանները*, դէպ ի ուր որ քու արիւնամթաթախ դիակդ անգուժ դահճին ճանկովը պիտ'որ քաշուի: Բայց չէ չէ, այսպիսի զուարթ դիմաց գծագրութեան մը վրայ արհաւիրք չինկարուիր. աս կերպարանքը խաղաղութիւն կը ցուցընէ ու Աստուծոյ յանձնուած քնոյ մը անդորրութիւն: Իր շղթայակապ աջ ձեռքին վրայ՝ առանց մտադրութեան՝ սանկ բռնած գօտի մ'ունէր, որուն վրայ խորհրդածելով մրափած կ'երեւար: Չեռքը վար թող կու տայ եւ գօտին իրեն անշարժ մատուրներէն կը պրծի կ'իյնայ: Քիչ մը ետքը երազ տեսածի պէս գլուխը դէպ ի պատին կ'առնէր, ու ժպտող դէմքով մը ինք իրմէ աս խօսքերը խօսեցաւ:

«Այո՛, անմոռաց յիշատակաց արժանի Պողեկարպոս, չէ թէ մագաղաթի, այլ ազնիւ նիւթի մը վրայ քու ամէն մէկ խօսքերդ գրողմած եմ: — Պողեկարպէ, զքեզ մէջ մ'ալ պիտ'որ տեսնեմք: — Արդեօք շո՛ւտ: — Ո՛հ դեռ երկայն պիտ'որ տեւէ: — Մինչուկ ան ատեն մեր յոյսը միշտ աչքերնուս առջին պիտ'որ ունենանք ու մեր արդարութեան առհաւատչեայն երբեք պիտ'որ չկորսուցընենք,,**:

Քարիտանէն դեռ անշունչ՝ բանտին դրան առջեւ կը կենար: Պտուղները գետինը թողուցած, ձեռքները ձգած ու իրարու անցուցած, իր երազող դստեր առջին կը սպասէր: Ու երբոր աս խօսքերը՝ «Ո՛հ դեռ երկայն պիտ'որ տեւէ,, լսեց, — սրտին անձուկն ու փղծուկը չկրցաւ բռնել, յորդահոս արտասուքը ծնօտէն վար կը հոսէր ու իր ներքին գրգռումն ալ երկայն ատեն չկրնար զսպել՝ վերջապէս մեղմ ձայնով մը իր դստեր անունը սկսաւ տալ. — «Սերափիկէ,, — հեղ մ'ալ նոյն ձայնը հնչեց — «գիտես ո՛վ է հոս,,:

Եղջիկը դեռ աչքները գոց խոր մտադրութեան մը մէջ ընկղմած՝ քունը գլուխը ձայն կու տար. «Հոս միայնութիւն է — խաղաղութիւն ու աստուածային շնորհք,,:

«Սերափիկէ, — քու մայրդ է,,:

«Չէ չէ, հոս միայն աստուածային շնորհք կը սպասէ — Տէրը. — բայց ան սիրանոյշը (քարիտանէն) իզմէ թուաւ, գնաց,,:

Եւ խօսքիս վրայ խոր հառաչանք մը ըրաւ, ու գունատ այտերէն վազած արցունքը սրբելով աչկունքը դէպ ի ոտքին կողմը՝ նոյն պարզուած գօտեոյն վրայ անկեց:

Հանկարծ աչքին առջեւը կերպարանք մը նըշմարեց, — զարհուրեցաւ. բայց կայծակի երագուծութեամբ տեղէն ցաթկեցն ու ոտք ելելը մէկ եղաւ. քայլ մը որ առաւ, շղթաներուն ձոխնն ու շնուինն իրեն ուր ըլլալը յիշեցուց: «Ամենաբարի Աստուած,, սկսաւ գոչել, ու մօրը վիզը պլլուեցաւ:

«Երբեք կը տեսնեմ, չէ նէ իրօք դուն ես: Մօրս փաթթուած եմ, չէ նէ անոր զուարթունն է որ ինձի այցելութեան ելեր է: Զարմանալի երեւոյթ, փակուած գրեթէ ինչպէս աս գարշահոտ դեմքս փորը մտար,,:

«Հա՛, սիրելի որդեակ, ես եմ. երկայն ատեն աշտանդական պտրտելէս վերջը հոս դարձայ: Առանց քեզի կեանքը՝ ինձի մահունէ աւելի տրտմագին երեւցաւ: Վերջի հալածանքէն ետքը, վեց ամիս լեռներու վրայ երերեալ տատանեալ պտրտեցայ: Շատ հաւատարիմ ու անձկայրեաց սրտեր գտայ. — միայն մէկը ինձի պակաս էր. քուկդ: Հիմակ ալ հոս կը

* Spoliarium.

** Ս. Պողեկարպոսի առ Փիլիպպիս գրած թղթէն:

մնամ. մինչև որ քու վիճակդ որոշուի: Ան սոսկալի օրէն ի վեր՝ որ անուր ու անողորմ եղեւնագործութիւններ կատարեցան, որոնց նմանը մինչև հիմակ չէր տեսնուած, անգագար զքեզ կը մտածէի: Երբոր լսեցի որ ամբիթէատրոնը դուն ալ տեսնուեր ես, քեզի համար մեծ հոգի ու մտմտութի մէջ ինկայ: Ես միշտ չարագուշակ արկածներ սկսայ վրադ երեւակայել: Ժամ ի ժամ կը սպասէի. — չսխալեցայ կարծիքիս մէջ՝ — որ դուն ալ գերի ինկած ես,:

«Այո՞ մայր», պատասխանեց Սերափիկէն, «արժանի եղայ» մեր կենարարին համար բանտ ու կապանք քաշելու: Սոսկալի օր մ'էր այն օրը, եւ սա կայն ցանկալի՝ օր: Ո՛հ տեսնայիր նոյն ատեն, մեր անմուաց յիշատակաց արժանի Պողիկարպոսն՝ թէպէտ հարկւրամեայ՝ բայց ոչ երեսին մեղմ պայծառութիւնը, ոչ մանկական յստակ անմեղութիւնն այլայլած էին: Հեթանոս հանդիսատեսներէն ոմանց խտաբար սիրտն ալ շարժեցաւ, ոմանք կարգահատէին նոյն ծերոյն, շատերը կը վախնային որ ան տկար ծերունին կարող չըլլայ պիտ'որ այն դիւցազնական վեհութիւնն ու հոգւոյ հանդարտութիւնը պահել, զորն որ իրեն բարեպաշտ ու արդիւնաւոր վարքը յուսալ տուած էր: Բայց աս վախը որչափ անհիմն էր, ով մայր. դուն աս սուրբին աներկիւղ հաստատութիւնը մահուան ժամանակը տեսնելու էիր,:

«Այ գէթ աս բախտն ունեցայ, աղջիկս, որ ան մեր Եպիսկոպոսին՝ մահունէ քիչ մը յառաջ քաղքէն դուրս ճամբու մը վրայ հանդիպեցայ, որ ատեն որ դեռ Հերովդէս քրմապետին կողքը նստած, Նիկեոսան ալ քովը՝ կ'անցնէին: Աս երկուքն ալ զինքը կը ստիպէին որ զկայսրը՝ գերագոյն տէր անուանէ ու անոր խնկարկէ: Վիճաբանութիւնը երթալով մէջերնին ան աստիճանի սաստկացաւ՝ որ ծերունին կողքէն դուրս գլորեցին, որն որ արիւնջուայ երեսին վրայ ինկաւ, սրունքը ցաւուց: Բայց աս դէպքը վրան եւ ոչ փոքր ազդեցութիւն մը լրաւ, այնպէս որ բան մը չկրածի պէս կայտառ կը քալէր: Ան տեսնալ վերջի անգամն է եղեր կենաց մէջ. բայց անոր կերպարանքը, մեծարելի ծանրութիւնն ու վարուց սրբութիւնը՝ յիշատակիս մէջ միշտ ներկայ է, ականջներս դեռ կը հնչեն Ս. Զովհաննեսէն եւ Քրիստոս տեսնողներուն բերնէն խօսածները: Քրիստոսի վարդապետութեան ու անոր զարմանագործ նշաններուն վրայ լսածները ինչպէս մեզի հաղորդելու փորձ մ'ունէր,»:

«Բայց սիրելի մայր, մանաւանդ ան իր ետքի հրաժարականը տուած ժամանակ՝ խօսածներուն ահանջալուր չեղար: Իր առջին նահատակուած երիտասարդ Գերմանիկոսին ու անոր ընկերացը դիակներուն քովէն անցնիլն, ու Կուսարատոսին առջին կենալը, չտեսար: Որոտաձայն խօսքերով՝ որոնք բոլոր թէատրոնին մէջ լսուեցան, Ստատիոս Կուսարատոս հրամայեց իրեն՝ որ Կայսեր բախտին վրայ երդում ընէ. զՔրիստոս արհամարհէ որ զքեզ ազատեմ, կ'ըսէր: Երդում ըրէ ու արհամարհէ: Հանդիսատեսները աս ձայնին վրայ անբարբառ մնացին, ամէն մարդ գէպ ի յառաջ սկսաւ քալել, բայց Պողիկարպոս մեղմ ու փառաւոր ձայնով մը սկսաւ պատասխան տալ: Ութսունութեց տարիէ ի վեր է՝ որ անոր ծառայութիւն կ'ընեմ, ինծի վնաս մ'ըրած չունի: Մանաւանդ թէ անոր ներհակ իրմէ մեծ բարերարութիւններ ալ տեսած եմ: Ի՞նչպէս կրնամ իմ թագաւորս թշնամանել, որն, որ զիս փրկած է: Դուն ինծի կրակ կը

* Ս. Իրենէոս ի Թուղթն առ Փլորինոս:

սպառնաս, որն որ քիչ մը ատեն մինակ կը վառի ու ետքէն կը մարի: Բայց դուն հանդերձեալ դատաստանը կը ճանչնաս ու այն անշիջանելի հօրը գիտես, որ յաւիտեական արդարութենէն կը վառուի՝ անաստուածները տանջելու համար: Ժողովուրդը՝ դատաստանական քննութեան շուտով լմննալուն մեծ փափաքով կ'եռար: Արդէն մէջ մը արիւն տեսած էր, ու նորէն սպանման փափաքով լեցուած: Թէատրոնին վերին նիստէն մէկէն ձայն մը լսուեցաւ՝ որ փայտ դիզուի, եւ բերապատիկ արձագանգով գոչեց ժողովուրդը, փայտ դիզեցէք, անոր պրիլը տեսնել կ'ուզենք: Շատերը մերձակայ բաղնիքներն ու խանութները վազեցին. ու ահագին փայտակոյտ մը դիզուեցաւ: Հեղ մ'ալ Պողիկարպոս հայեցուածքը իր սրտակիցներուն վրայ պարագուց, ու գետինը ծռելով կօշիկներուն կապերը քակեց, գօտին մէկ դի դրաւ, ու դէպ ի փայտակոյտը սկսաւ նայիլ:

Կուսարատոս նշան տուածին պէս՝ ծերունին սրբատուութեամբ մագլելով փայտակոյտին վրան ելլէն ետքը կայնեցաւ. ու իր արծաթեղօծ սպիտակ մազերը բազմաձաղ զգեստին վրայ սփռեցան: Ձեռքերը կապուելու ժամանակ՝ իր պատուական գլուխը երկինք վերցուց: Երանական հեղեկ հանդարտութեան պատկեր մը կ'երևար վրան, այնպէս որ ճարտարներէն ոչ զք նմանը կրնար կերպաւորել: Ձինուորներէն մէկը զինքը ցիցի կապել ուզած ատեն՝ հեղութեամբ ըսաւ անոր. Ա՛լ ասի հարկաւոր չէ: Կրակի դիմացը համբերելու զօրութիւն տուողն՝ աս փայտակոյտի վրայ անշարժ կենալու ուժն ալ կու տայ: Ետքը մահուան աղօթքը սկսաւ ընել:

«Քէր Աստուած ամենակալ, Հայր Որդւոյ քո սիրելոյ եւ օրհնելոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով ընկալաք զգիտութիւն քո, Աստուած հրեշտակաց եւ զօրութեանց եւ ամենայն արարածոց եւ համօրէն ազգին արդարոց, որ կենդանի են առաջի երեսաց քոց. օրհնեմ զքեզ՝ զի արժանի արարեր զիս յառուս յայսմիկ եւ ի ժամուս՝ հաղորդութեամբ վկայիցն քոց լինել կցորդ բաժակի օծելոյ քո ի յարութիւն կենացն յաւիտեանց հոգւոյ եւ մարմնոյ, անեղծութեամբ հոգւոյն սրբոյ. ընդ որս եւ ես եղէց ընկալեալ ի քէն պարատ եւ ընդունելի պատարագաւ, որպէս պատրաստեցերն եւ յառաջագոյն յայտնեցեր եւ լցեր անխաբդ եւ ճշմարիտ Աստուած: Ասան այնորիկ գովեմ զքեզ վասն ամենայնի, օրհնեմ զքեզ եւ փառաւոր առնեմ զքեզ հանդերձ յաւիտեական երկնաւորն Յիսուսի Քրիստոսի Որդւով քով սիրելւով, ընդ որում քեզ եւ Հոգւոյն սրբոյ պատիւ, այժմ եւ յաւիտեանս. Ամէն,»:

«Հոն ներկայ գտնուող հաւատացեալներէն ոմանք, ըսաւ Սերափիկէ, լուութեամբ իրեն հետ կ'աղօթէին, մէջ մ'ալ յանկարծ քոց մը դէպ ի վեր սկսաւ բարձրանալ, ժողովուրդը խոր լուութեան մէջ ձգեց: Եւ ինչ սքանչելիք. ան վեր ծառացող բոցը սուրբին չորս դին հոգի ուռած մեծ առագաստի մը պէս կ'երևար: Ժողովուրեան մէջ ահաւորողի ձայներ սկսան խորունկէն լսուիլ, եւ՝ աս զարհուրելի վճռոյն համար Աստուծոյ ձեռքը յայտնի կ'երևայ, կ'ըսէին:

Ղիմացը բարձր կայանի մը վրայ կեցած էր բդեաշխը՝ իրեն առանձին տաղաւարին մէջ: Ասիկա երբոր տեսաւ որ Պողիկարպոս կրակէն անվնաս մնաց, քովի դահլճներէն մէկուն նշան տուաւ: Ամէնքը աս նոր հրամանին կը սպասէին: Այդպէս չտեսեց անմիջապէս Կատարիչ* ըսուող դահլճը գաղանաբար փայ-

* Confectore.

տակը տրին վրայ ցաթկեց, ու իր շողացող գաշայնը կուրծքին վարկաւ: Պողիկարպոս դեռ հատկապէս շնչով անշարժ կը կենար, իր մթագոյն արեան վտակը պատմունձանին վրայէն օձաձեւ կը սողոսկէր ու չէլով բոցերուն վրայ կ'իջնար: Վերջապէս քիչ մը վար հակել սկսաւ, աչկունքը խոնարհեցուց, — եւ իր մեծ սիրտը հատաւ: Երբոր բոլորովին վար ինկաւ՝ կրակը մարմինը սպառեց:

Վէս օրէն ետքը ժամը երկուքն էր Ապրիլի 25ին,:

Աս ըսաւ ու լռեց...: Սերափիկէին սրտին սաստիկ յափշտակութիւնը քանի մը վայրկեան դեռ վրան կը տիրէր: Գլուխը դէպ ի իր մօրը վրէժն ծնեց, եւ իր թխագոյն մագերը՝ անոր գեղընցած այտերուն վրայ սղոյ քող մը կը կաղմէին:

«Օ մեզ քիչ մը մխիթարենք», ըսաւ Քարիտանէ այլայլած ձայնով. «Պողիկարպոս իր կենաց պսակին հասաւ. անխոնջ մարտիկ մըն էր, շաբաթական հանգիստը հիմակ իրեն համար սկսաւ»:

«Հա, իրաւ շաբաթ էր», ըսաւ Սերափիկէ, «անոր մեռած օրը, եւ արեւմտեան Եկեղեցին» նոյն օրը աւագ շաբաթի մէջ էր»:

Եւ մտածելով որ գուցէ ինք Սերափիկէ ալ քանի մը օրուան մէջ նոյն յաւիտենական հանգիստը կրնայ մտնել, աս խօսքերն աւելցուց. «Իւրաքանչիւր մահկանացուի կեանքը՝ աւագ ուրբաթ օրուան դառնութիւն ու անհուն անձկութիւն մըն է, մարտիրոսութիւնը անցուցածին պէս, մարմինն ալ շաբաթական հանգիստը շիրմին մէջ կը գտնէ, հոն փառաւոր զատիկ մը առտուան սպասելով»: Սերափիկէ պատմութիւնը յառաջ տանելով, «ի վերայ այս ամենայնի», ըսաւ, «ամբարիշտ ժողովուրդը նոյն արիւնահեղ գէպը կատարելէն ետքը, չաստուածոց իբրեւ մեծ հատուցում մը ըրածի պէս՝ հաճութեան ու բերկրութեան ձայներով, կեցցէ հոռմէական արդարութիւն, սկսաւ աղաղակել, ու իրենց բոլոր շինքները կը բարեկան օրեր մաղթել, իրենք ծափահար ցնծում կ'ընէին, մենք ալ բարձրաձայն լայլէն կը փղձկէինք»:

Պիոյր շարունակութիւն:

Բ Ե Ա Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

Տերմիտ միջիններ:

Աս անասունները թէպէտ միջնոց անունը իրենց վրայ առած են, բայց բոլորովին ուրիշ տեսակի կամ ցեղի կը վերաբերին: Ասոնք ցանցաթեւ են, այսինքն չորս թեւ ունին, որոնց մէջ չորս երակներ կան եւ թեւերուն ծայրը մանրագէտով նայելու ըլլաւ գեղեցիկ ցանցանման կամ վանդակակերպ գործուած մը կը տեսնուի: Ճերմակ Գլխ անունն որ երբեմն տերմիտներու կը տրուի՝ աւա՛կական անուն է եւ ոչ ուսումնական, ու աս կենդանւոյս անտեսութեան կողմանէ բուն միջինին հետ շատ նմանութիւն ունենալէն առնուած է: Ինչու որ տերմիտներն ալ միաբանական կեանք կ'անցընեն, բլուրներ կամ մանր աշտարակներ կը շինեն, զգուշութեամբ իրենց ձագերը կը պահպանեն ու կը խնամեն, եւ արու, էգ ու չեղջ ունին: Ճամբորդներուն աս անասնոց վրայ տուած տեղեկութիւններէն մենք ալ մեր ըսելքը կը քաղենք:

Տերմիտները հասարակօրէն վերին ու ստորին Հընդկատանի, Ափրիկէի ու հարաւային Ամերիկայի մէջ կը

գտնուին, ու մարդուն շատ վնասակար են, ինչու որ փայտէ շէնքերը ու կահ կարասիքը կը ծակեն ու կ'ուտեն, որով եւ սոսկալի վնաս կը հասցընեն, թէ որ մարդ առնին վրայ չհասնելու ըլլայ: Թէպէտեւ ասոնք տնկերու առանձին յօժարութիւն մ'ունին, բայց միջիններուն պէս ամէն բան կ'ուտեն, ու իրենց ծամելիքներով սաստիկ ցաղցընող վէճեր կը պատճառեն: Իրենց գլուխն ու ոտկները ի բաց առեալ՝ մէկալ մասերը կակուղ, բարակ ու փափուկ մորթով մը ծածկուած են: Աս կողմանէ միջիններէն կը տարբերին, որոնք ամէն տեղ հաստ ու հաստատուն մորթ ունին: Տերմիտի հասարակութեանց մէջ երեք կարգ կայ՝ 1) չեղջներու կամ պզտիկ աշխատաւորներու, 2) պատերազմողներու կամ հասակը առած աշխատաւորներու, ու 3) կատարեալ արուններու եւ էգերու, որոնք տարւոյն քանի մը տոնները կը թեւաւորին: Աշխատաւորները ամենէն աւելի ու անհամեմատ բազմաթիւ են, եւ իրենց կատարեալ վիճակին մէջ $1/4$ մասնաշափ երկայնութիւն ունին. հասարակութեան բոլոր գործքերը, այս ինքն շինել, կերակուր ու պարէն հոգալ, ձագերը պահպանելն ու խնամելը իրենց վրայ է: Զինուորները կամ պատերազմողները համեմատութեամբ քիչ, ու գուցէ աշխատաւորներուն $1/100$ բայց համեմատութեամբ շատ մեծ են ու սաստիկ ահարկու եւ սուր աղւաններ ունին: Ասոնք ծառայութիւնը կամ պաշտօնը գլխաւորաբար իրենց բնակարաններուն դռները ու ծամբաները պահպանել ու զանոնք թշնամի միջատներու դէմ պաշտպանելն է: Կատարեալ սեռերը աս երկուքէն ալ շատ մեծ են, ու մեծ, գորշ ու թափանցիկ թեւեր ունին, ու ընդմով՝ տարւոյն պատշաճ եղանակին՝ օդը կը բարձրանան, որն որ տեսակը աճեցընելու հարկաւոր է: Ասոնք ընդհանրապէս գրեթէ $3/4$ մասնաշափ երկայն ու նոյն համեմատութեամբ ալ հաստ են: Կատարեալ սեռերը տկար ու ծոյլ են. ասոր հակառակ ամենէն գործունեաները, փութաշաններն ու աւաղակողները չեղջներն են: Բեղմնաւորութեան ժամանակները ամէն տոնէն աւելի բազմաթիւ կ'ըլլան: Թռչունները, զեռունները, խոշոր միջինները զանոնք կը յափշտակեն, ու նոյն իսկ տեղացի մարդիկն ալ զանոնք կերակրող տեղ կը գործածեն: Բեղմնաւորութեան ժամանակը անցնելէն ետքը կենդանի աւու չնմար, դրեթէ ամէն ալ կը մեռնին. իսկ էգերէն համեմատութեամբ շատ քիչ կենդանի կը մնան, եւ գետինը իյնալէն ետքը ասքին անգին թափառական պտրտող աշխատաւորները զանոնք կը գտնեն, ու նորանոր հասարակութեանց թագուհի կամ մայր կ'ընեն: Թագուհին հաւկիթ ձգելէն յառաջ (որոնց թիւը քանի մը հարիւր հազարի կը հասնի) սաստիկ մեծութիւն մը, ու մինչեւ շատ անգամ 3—4 մասնաշափ երկայնութիւն կը ստանայ, ու մարմնոյն վարի կողմը անկանոն երկայնաձեւ ձեւ մը կ'ունենայ: Հոգեւորականները ասոնց հաւկիթները քիչ մը ջրով կ'եփեն ու կ'ուտեն, եւ կ'ըսեն թէ շատ համով ու անդաբար կերակուր կ'ըլլայ: Գէպ ի Գլուխ բարեկանոց ու Պաքհուզ նորեւս ծամբորդութիւն ընող մը կը գրուցէ. «Տեղացիները երբոր տեղ մը գտնեն, ուր ասոնց

բոյններէն շատ ըլլան, անմիջապէս անոնց հաւելիթները անյազ կ'ուտեն, մանաւանդ երբ որ շատ անօթի եղած ըլլան: Երբեմն կ'ըլլայ՝ որ մէկ բոյնէն մինչեւ 20 գրիւկ չափ հաւելիթ կը ժողվի:

Տերմիտի շատ ծանօթ տեսակներ կան, որոնք մըրջիւնի նման սովորութիւններու մէջ իրարմէ շատ կը դանազանին: Ասոնցմէ ոմանք անկանոն կոնաձեւ բլրակներ, ուրիշները սրածայր տանիքով գլանաձեւ աշտարակներ կը շինեն. կան ալ որ ծառերու ճեղքուածներուն մէջ իրենց բնակութիւն ընելով կ'ապրին: Ամենէն աւելի ծանօթ տեսակը պատերազմասէր տերմիտն է, որն որ Ափրիկէին ամէն կողմերը կը գտնուի, որուն տնտեսութիւնը կրնայ մարդ բոլոր տեսակին համար իբրեւ հիմնական օրինակ առնուլ: Ասոնց Բլրակները մէկ արտաքին, ու մէյ մ'ալ ներքին մաս ունին: Արտաքին յարկը կամ տանիքը կաւէ շինուած գմբէթի ձեւով, բաւական հաստատուն ու մեծ թափ մըն է, որն որ շէնքին ներքին մասը խիստ եղանակներէ, ու ներսի բնակիչները թշնամեաց յարձակումներէ պաշտպանելու համար շինուած է: Աս բլրակը իսկզբան մէկ մատնաչափ բարձրութեամբ կոնաձեւ աշտարակ մը կ'ըլլայ. ետքէն անկէ քիչ մը հեռու ուրիշ աշտարակներ կը շինեն, որոնք ետեւէ ետեւ այնչափ կը շատցնեն, ու հիմերին կ'ընդարձակեն, մինչեւ որ գետնին տակ շինած շէնքերնին աս աշտարակներով ծածկուի, որոնց ամենէն աւելի բարձրները հասարակօրէն բլրակին մէջ տեղերը շինուած կ'ըլլան. եւ պարապ տեղերը լեցնելէն ետքը գմբէթը կը ձգեն:

Թագաւորական խուցը որչափ որ կարելի է միշտ շէնքին կենդրոնին մօտերը կ'ըլլայ, եւ շատ անգամ գետնին երեսին հետ հաւասար յատակ կ'ունենայ. գրեթէ կէս հաւելիթ մեծութեան չափ կամ մէկ ծայրերը կտրուած հաւելիթաձեւի չափ ընդարձակութիւն կ'ունենայ: Իսկզբան հասարակութեան հիմնուելուն ատենը հազիւ կէս մատնաչափ երկայնութիւն ունի. բայց երթալով մինչեւ 6—8, մանաւանդ ալ աւելի կը մեծցնեն, որովհետեւ խցին մեծութիւնը թագուհւոյն մեծնալուն համեմատ կ'ըլլայ, որն որ էն վերջը իր մեծ մարմնոյն համեմատ խցի մէջ կը նստի: — Թագաւորական սենեակը մանելու դուռը այնչափ մեծ է՝ որ աշխատանքները ու պատերազմանքները միայն կարող կ'ըլլան ներս մտնել ելլել. ինչու որ թէ թագաւորը եւ թէ թագուհին խցին դուռն չեն կրնար երթալ: Աս խուցին չորս կողմը անթիւ անհամար խցեր ալ կան զանազան մեծութեամբ, ձեւով ու ընդարձակութեամբ, բայց ամենն ալ գմբէթաձեւ կամ ձուաձեւ առաստաղ ունին: Աս խցերը կամ մէջէ մէջ անցած են, եւ կամ իրարու հետ բակերով հաղորդութիւն ունին, որոնք միշտ միայն զինուորներուն կամ պահապաններուն բաց են, որոնցմէ շատ բազմութիւն միշտ ծառայութեան մէջ կ'ըլլան: Աս խցերը համարանոցներու ու մեծ սրահներու հետ ձագերը վեր քաշելու համար հաղորդութիւն ունին: Համբարանոց ըսածնիս կաւէ շինուած խցեր են, որոնց մէջ միշտ պատրաստական պաշար լեցուած է. որն որ պարզ աչքով նայելու ըլլաւ փայտի խարուիկ կը նմա-

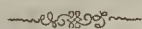
նի, բայց մանրագէտով նայիս իբրեւ խիտ կամ անկային հիւթ կ'երեւան: Տերմիտները ասոնք քիչ քիչ կը ժողվեն. որոնցմէ ոմանք շատ գեղեցիկ կ'երեւան, իսկ ոմանք ալ երբեք պողոյն վրայի շաքարին կը նմանին. կան ալ որ խիտի կաթիլ կը նմանին, ու երբեմն թափանցիկ, երբեմն ալ սաթի պէս, երբեմն գորշագոյն, երբեմն ալ գրեթէ անթափանցիկ կ'ըլլան, ինչպէս շատ անգամ ալ հաստաւ խիտի վրայ կը տեսնուի: Մեծ սրահները՝ որոնք հասարակօրէն խիտով խառնած փայտի կոտորներով շինուած են՝ ձագերը վեր քաշելու յարմար խցեր են, ու միշտ հաւելիթներով ու ձագերով լեցուն, որոնք ի սկզբան աշխատանքներու ձեւով, իսկ ետքէն ձիւնի պէս ճերմակ կ'ըլլան: Աս շէնքերը արտաքայ կարգի հաստատուն, ու շատ անկանոն խուցերու բաժնուած կ'ըլլան, որոնցմէ աւելի մէկը հազիւ կէս մատնաչափ ընդարձակ է: Ասոնք թագաւորական բնակարանին չորս կողմը ու որչափ կարելի է անոր մօտ են:

Լճը որ բոյնին շինութիւնը գեռ նոր սկսած է, ան ատեն ձագերուն բնակարաններն ալ թագաւորական խուցին անմիջապէս քովը կ'ըլլան, բայց երբ որ թագուհին մեծնայ, ու անոր համար իր բնակութիւնը ընդարձակել հարկ ըլլայ, եւ որովհետեւ ան ատեն շատ ալ հաւելիթ կը ձգէ, ու շատ ալ պահապաններու հարկաւորութիւն կ'ըլլայ, ան ատեն մերձաւոր խուցերն ալ կը շատցնեն. ուստի եւ ձագերուն առջի բնակարանները վար կ'առնուն, ու քիչ մը հեռու տեղ աւելի շատ թուով ու աւելի մեծ խուցեր կը շինեն: Աս կերպով տերմիտները շարունակ իրենց խցերը կ'ընդարձակեն, կը քաշեն, անոնց տեղ աւելի աղէկները կը շինեն՝ իրենց կարօտութեամբ համաձայն անանկ մէկ կանոնաւորութեամբ, ճարտարամտութեամբ եւ զգուշութեամբ՝ որ ուրիշ կենդանիի մը վրայ երբեք տեսնուած չէ:

Աս բնակարաններուն մէջ, եւ անոնց շրջակայ տեղերը աշխատանքներն ու պատերազմիկները միշտ զբաղած են: Ջարմանալին ան է, որ երբեք բաց օդ կամ գուռ չեն ելլեր, հապա գետնին տակէն, կամ կերած ծառերէն մէջէն կը քաշեն: Անոր համար ալ տերմիտները մարդու սաստիկ վնասակար են, ինչու որ ամէն գերանը ու ցիցը կ'ուտեն կը լմնցնեն ու միայն արտաքին բարակ կեղեւը կը թողուն, որն որ փոքր ճընշմամբ մ'ալ կը կոտրի կամ կը փլչի: Նոյնպէս բոլոր պատերուն մէջի կամ վրայի տախտակները, գերանները, հեծաններն ու նոյն իսկ տունը կ'ապականեն: Ասոնց ամէն կողմէն մէջը կը մտնեն, ծակ ծակ կ'ընեն ու մէկ գերանէն մօտ եղած ուրիշ գերանին կ'անցնին. բայց կաւուր փայտը աւելի կ'ընտրեն, ու գլխաւորաբար շոճի ու եղեւինի (չաճ աղածէ) փայտերը կը փնտռեն, որոնք կը փորեն ու զարմանալի արագութեամբ եւ փափաքով կը պարպեն: Երբ որ բաց օդի մէջ ծառի կամ ճիւղի մը վրայ թափին ու կրծել ուզեն, ան ատեն երբեմն իրենց գործողութեան կերպն ալ կը փոխեն: Երբ որ կոճղ մը արմատ ձգած չըլլայ, եւ շրջապատի կեղեւը կարծր ըլլայ, ան ատեն տակի կողմանէ ներս կը մտնեն, ու մէջի կող-

մանէ բոլոր մինչեւ կեղեւը կ'ուտեն, անանկ որ ցիցը կամ գերանը կը կարծես թէ հաստատուն է, բայց երբոր կեղեւին վրայ ապահով չըլլան, եւ իշխալու վախ ըլլայ, ան ատեն իրենցմէ շինած նեցուկներ կը գնեն, որ արտաքուստ անոր հաստատութիւն մ'ըլլայ, եւ ան նեցուկին տակը կը գործեն: Գործողութիւնն լմնցնելէն ետքը աս նեցուկները մէկ դի կ'առնուն, անանկ որ զբոսանքի գաւազանով փոքր հարուած մը հաստատուն երեւցած ցիցը հազար կտոր կրնայ ընել ու ցրուել:

Տերմիները՝ մըջիւններէն ասով ալ կը զանազանին՝ որ իրարու հետ պատերազմ չեն ընեն, հապա յաճախ մըջիւններու հետ կը կռուին, երբոր անոնց հետ մի եւ նոյն տեղը պատահելու ըլլան: Թէպէտեւ իրենց կըզակներն ալ սաստիկ զօրաւոր են, բայց մըջիւններու հետ չեն կրնար գլուխ ելել, ինչու որ մըջիւնները անոնց կալուղ մարմինը կը ծակեն, զանոնք կերակրոյ տեղ իրենց բոյնը կը տանին: Տարակոյս չկայ՝ որ ճամբորդներուն՝ աս անասնոց մըջիւններէն նեղուելուն վրայ զուգածները չափազանց են. բայց աս ստոյգ է՝ որ թշնամին իրենց բնակարանին վրայ յարձակելու ըլլայ, ամէնը մէկ տեղ դուրս կը թափին, ու գիմացնին եկածը վերադարձնելու կը նային. բայց աս ալ միայն իրենք զիրենք պաշտպանելու համար կ'ընեն, ու կարելի եղածին չափ օրուան լուսնին կը փակին: Իրենց խածուածքը արին կը պատճառէ, բայց մըջիւնին խածածին նման սաստիկ չեցաւցներ, ինչու որ տերմիները մըջնոյն թիւնաւոր հիւթը չունին:

ՎԵՐՄԵՐԱԳԵՐԱՅԵՆ

Շարժական կամ ջրի վրայ պարտեղներ:

Էին Մեքսիկոյի կամ Մեխիկոյի զարմանալի կերտուածներուն մէջ նշանակելու արժանի են իր շարժական կամ Էլէ վրայ շինուած պարտեղները: Եւրոպացիք Ամերիկա գտնելէն ու հոն մտնելէն շատ յառաջ՝ չորեքտասաներորդ դարուն (1300) սկիզբները՝ երբոր դեռ Մեքսիկոյի բնակիչքը շատ տկար էին, իրենց դրացի ժողովուրդները՝ Գուհուանէն ու Թեբանեգանէն իրենց վրայ գալով զերենք նուաճեցին ու ստիպեցին ծովեզերեայ տեղեր իրենց բնակութիւնը փոխուելու: Մեքսիկացիք առանց երկրի ու մշակելու գետնի մնալով՝ ստիպեցան արհեստով իրենց գետին ճարել ու արմուիք եւ կանաչեղէն հասցնել, որ ապրուստին հոգալու կարող ըլլան: Իրենց ճարակութեամբը միջոց մը գտան, որն որ արտաքոյ կարգի հարկը միայն կրնայ մարդուն մտածել ու հնարել տալ. ուռիի (սեօյի) ճիւղերէն ու ճախճախուտներու (պալլաթ) վրայ բուսնող տունկերու մածուցիկ արմատներէն վանդակակերպ լաստեր (սալ) հիւսեցին ու անոնց հետ թեթեւ թուփեր ալ կապեցին միացուցին՝ որ յատակնին բոլորովին դոյրուի: Աս վանդակակերպ հիւսուած լաստերու վրայ պարարտ հող լեցունելէն ու տարածելէն ետքը զանոնք ջրի վրայ իջեցուցին. ան հողին վրայ ալ եւ

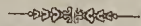
գիպտացորեան ու ամէն տեսակ խաւարտներ կամ կանաչեղէն ցանեցին: Աս ջրի վրայ ասդին անդին գացող պարտեղները կամ արտերը խեղճ Մեքսիկացեացի հայն ու կերակուրը հասցնելու շատ ատեն չէ թէ միայն օգնեցին, հապա նա եւ ցամաք երկրի պէս բաւական եղան: Խել մը ժամանակ անցնելէն ետքը՝ երբոր Մեքսիկացիք զօրացան ու իրենց երկիրներուն տէր եղան, ալ աս ջրի վրայ պարտող ու լողացող պարտեղները կամ արտերը ապրուստի համար կանաչեղէն ու արմուիք հասցնելու հարկաւոր չըլլալով՝ ըստ մեծի մասին գեղեցիկ ծաղկանց ու զբօսանաց պարտեղներու փոխուեցան, ու մինչեւ հիմայ անտեղաց մեծամեծներուն զուարճութեան տեղերն են, որոնք եւ աղուոր, ընտիր ու անուշահոտ ծաղիկներով զարդարուած՝ ջրի վրայ դրանչելի տեսարան մը կ'ընծայեցընեն: Հասարակօրէն աս լուզակ պարտեղներուն շատին մէջ՝ թէ սր բաւական ընդարձակութիւն ու խորունկութիւն ունի՝ մեծ ծառ մը տնկուած է, որ իր տարածուած ճիւղերով զբօսանքի եկող տէրերուն արեւի ատեն հովանի ու անձրեւի ատեն պատսպարան կ'ըլլայ: Այսպիսի պարտեղներուն տէրերը՝ երբոր զանոնք մէկ դիպ մէկալ դի տանի կ'ուզեն՝ նաւակներու մէջ կը մտնեն ու չունենելով կը քաշեն յառաջ կը քալեցնեն: Եւ որովհետեւ աս նորանշան պարտեղներու մէջ թէ կանաչեղէնք ու թէ ծաղիկներ աղէկ կը յաջողին ու առատ բերք կու տան, անոր համար գրեթէ ամէն օր աս բերքերէն՝ խաւարտ, ծաղիկ, թարմ տնկեր, եւ այլն, նաւակներով մօտաւոր քաղաքներու վաճառանոցները կը տարուին ու կը ծախուին: —

Ասոնք՝ արհեստիւ կամ մարդկեղէն ճարտարութեամբ ջրի վրայ յօրինուած ցամաքներ են: Բայց բնութիւնն ալ ասոնց նման ցամաքներ ջրի վրայ կը կաղմէ. եւ ասոնք են՝ շարժական կամ խափառական կղզիները: Աս զարմանալի ցամաքներն ի բնութենէ հետեւեալ ճամբով կը կերպաւորուին: Յայտնի է՝ որ Ժովերու եւ գետերու եղծները տեղ տեղ ծակեր ու փորուածքներ կ'ունենան, որոնք ըստ մասին ջրով ծածկուած են եւ որոնց մէջ կնիւն (սալ), եղեգներ եւ ուրիշ ջրային բոյսեր ու տունկեր, ինչպէս նա եւ ուռի (սեօյի) եւ ուրիշ քանի մը տեսակ ջրատէր ծառեր անանկ իրարու մօտ կը բուսնին ու կ'աճին՝ որ անոնց մէջ տեղերն ամենեւին ջուր չերեւար, թէպէտ իրենց տակը ջրով լեցուն է: Աս բոյսերը դէպ ի աշխարհային ժամանակները փոտելու սկսելով ու ետեւէ ետեւէ փոտելով՝ խել մը ասանկ տունկերու եւ բարակ ծառերու հին արմատներն իրարու հետ կը միանան ու անոնց մանր թեւերը կամ մօրակները կ'երկրննան, մինչեւ ջրին ծանծաղ յատակը կը հասնին: Ասով ջրին վրայ սնկային հողի կոշտ կամ բաւական անդացած հողէ զանազան մը կը գոյանայ, որուն վրայ մատաղ տունկերուն արմատներն ուրիշ ջրի կարօտ չըլլալով՝ բաւական անունդ կը գտնեն ու կը հաստատուին եւ տունկերուն աճումն ալ յառաջ կ'երթայ: Ատեններ անցնելով՝ այն հողային զանգուածը կամ հողակոշտը, որն որ կամաց կամաց կ'ընդարձակի, բոլոր իր վրան աճող ու զարգացող բոյսերով

մէկտեղ՝ ջրերուն շարժման զօրութեամբը կը սկսի ան-
զգալաբար ցամաք երկրէն բաժնուիլ: Երբոր յաճախ անձ-
րեւներ դառնով՝ ջրերը կ'առատանան, այն տունկերով
ծածկուած հողի զանգուածը վեր կը վերցընեն, տունկե-
րուն՝ մինչեւ հաստատուն երկիրը հասնող արմատները կը
փրցընեն ու ցամաքէն բոլորովին կը զատեն. եւ այն տըն-
կաբեր զանգուածը, որն որ անկից ետքն ալ կ'ըզի մը կը-
նայ անուանիլ, ջրին վրայ ազատ կը մնայ, ու իր թեթեւ-
ութեամբ համար չընկղմիր. եւ երբոր սաստիկ հովեր կը
փչեն՝ կը սկսի ապին անգին շարժիլ, երթալ դալ, որով
եւ շարժական կամ լատական կոչուի: *

Ժառանգութեան զեղեր:

Հարաւային Ամերիկայի մէջ կը գտնուին շատ գե-
ղեր, որոնք մեծ ու ընդարձակ ճահիճներէն ու մօրերէն
(պալմէ) շրջապատած են ու օգին մէջ կը ծածանին ու
կը շարժին. եւ ասոր համար ալ կ'անուանուին օրի վայ քե-
ղեր: Ինչ ու ինչպիսի տեղեր են աս գեղերը: Իրենց գրա-
նուած տեղերը շատ գետեր՝ մանաւանդ հարաւային Ա-
մերիկայի մեծ գետերուն մէջը՝ Օրինոքը՝ կ'անցնին, շատ
հեղ կ'առատանան, կը բարձրանան ու ցամաքը կ'ողողեն:
Աս գետիներուն վրայ շատ արմաւենիներ կան իրարու
մօտ ու կարգ կարգ բուսած եւ հարկւաւոր կանգնաչափ
բարձրացած: Արդ՝ աս տեղերուն բնակիչքը նոյն արմա-
ւենեաց վրայ գետնէն 30—40 ոտնաչափ բարձրութեամբ
հաստ գերաններ կը շարեն ու կը հաստատեն: Աս գե-
րաններուն կամ տախտակէ գետնին վրայ խրաբանչիւր
գերգաստան իրեն բնակութեան բաւական ըլլալու չափ
ընդարձակ բնակարան կը կառուցանէ: Հով փչած ու ար-
մաւենիներն առին անգին շարժած ատենն՝ աս քովե-
քով կառուցուած տուններն ու գեղերն ալ կը շարժին ու
կը տատանին: Եւ ահա ասոնք են այն օգի վրայ կա-
ռուցուած գեղերը: Աս նորանշան գեղերուն բնակիչքը
արք ու կանայք՝ զարմանալի յաջողակութեամբ կ'ըլեն
կ'իջնան. ու իրենց այսպիսի գեղերուն ու բնակարանե-
րուն մէջ չէ թէ միայն գետերու ողողելուն շնորհե-
րէն ազատ կը մնան, հապա նա եւ կոկորդիլոսներու,
վազիններու եւ ուրիշ գիշատիչ գաղաններու կատա-
ղութենէն կը պատուարուին:

ԲՈՂԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻՑ

Ժամանակի ու անոր բաժանման վրայ:

(Հարաւային Ամերիկայի մէջ)

Նոր պատմութիւնը ինը շրջաններու կը բաժնուի:

Ա. Քրիստոսի ծննդէն մինչեւ իր ստանդիանոս Մեծին
դարձը, կամ 1էն մինչեւ 312 թ. Ե. 312 տարւան միջոց ժա-
մանակի:

Բ. Ստանդիանոսի դարձէն մինչեւ իր Կոստանդինոսի մկրտութիւնը,
կամ 312էն մինչեւ 496 թ. Ե. 184 տարւան միջոց ժամանակի:

Գ. Կոստանդինոսի մկրտութիւնէն մինչեւ Մահմեդի փախուստը,
կամ 496էն մինչեւ 622 թ. Ե. 426 տարւան միջոց ժամանակի:

Դ. Մահմեդի փախուստէն մինչեւ իր Կարոլոս Մեծին
պսակութիւնը, կամ 622էն մինչեւ 800 թ. Ե. 178 տարւան միջոց
ժամանակի:

Ե. Կարոլոս Մեծին պսակութիւնէն մինչեւ առջի խաչա-
կերը. կամ 800էն մինչեւ 1099. 299 տարւան միջոց ժամանակի:

Զ. Առջի խաչակիրքէն մինչեւ Ս. Լուդովիկոսին մահը.
կամ 1099էն մինչեւ 1270. 174 տարւան միջոց ժամանակի:

Է. Ս. Լուդովիկոսին մահէն մինչեւ մեծ հերծուա-
ծին վերջը, կամ 1270էն մինչեւ 1417. 147 տարւան միջոց
ժամանակի:

Ը. Մեծ հերծուածին լմննալէն մինչեւ Հենրիկոս Գ. ին
աղանդէն հրաժարումը. կամ 1417էն մինչեւ 1593. 176 տար-
ւան միջոց ժամանակի:

Թ. Հենրիկոս Գ. ին աղանդէն հրաժարումէն մինչեւ ե-
կեղեցւոյ խաղաղութիւնը Պիոս Է. ին ժամանակը. կամ 1593էն
մինչեւ 1802. 209 տարւան միջոց ժամանակի:

Աս շրջաններուն ճիշդ գիտութիւնը կամ ծանօթու-
թիւնը ժամանակագրութեան մէջ սխալէն զգուշանալ կը
սորվեցընէ:

Ժամանակագրութեան սխալը՝ ժամանակին նկատմամբ սխալի-
ն է, ու շրջաններու մէջ փոփոխութիւն ընեն է, այս ինքն երբ-
որ պատմական դէպք մը այնպիսի տարւոյ մը կամ դարու մը
կ'ընծայուի, որուն մէջ նոյնը ամենեւին պատահած չէ, օրինա-
կի աղաքաւ թէ որ մէկը կարծէ որ կեսար Ալեքսանդր Մե-
ծէն յառաջ էր, կամ կամ Մահմեդ ու Կարոլոս Մեծ ժա-
մանակակից եղած ըլլան:

Դար ըսելով կ'իմացուի ընդհանրապէս 100 տարւան մի-
ջոց ժամանակին: Ի մասնաւորի աս անուամբ Քրիստոսի
թուականութեան դարերը կ'իմացուի: Ուստի եւ Ժ. Է. դար
ըսելով ըլլանք կ'իմացուի 1401 մինչեւ 1500: Ժ. Բ. դարը
1801ին սկսած է:

Թուականութեան ըսելով կ'իմացուի ան զարմանալի կամ
երեւելի դէպքը՝ որմն որ ամէն մէկ աղք իր թուականութիւնը
(տարիներու շարքը) կը սկսի: Ամէն մէկ աղք գրեթէ իր սեպ-
հական թուականութիւնն ունէր, անոր համար ալ գրեթէ
այնչափ թուականութիւն կայ, որչափ որ հին աղք կայ նէ:

Աս թուականութեան մէջ երեւելիներն են.

1. Ողիմպիական թուականութիւնը, զորն որ Յոյնք
կը գործածէին: Իր անունը ողիմպիական խաղերէն առած է,
որոնք ամէն չորս տարի մէջ մը Պելոպոնեսի մէջ կը տօնուէին:
Ուստի եւ չորս ամբողջ տարիները մէկ Ողիմպիադ կը կաղմէ:
Առջինը կը սկսի 776էն Ք. Յ.

2. Հռոմ քաղքին շինութեան թուականութիւնը, որն
որ 753էն Ք. Յ. կը սկսի, ու Հռոմայեցիք կը գործածէին:
Երբոր մէկը կ'ուզէ Յունաց ու Հռոմայեցւոց հեղինակները ա-
ղէկ հասկնալ, պէտք է աս երկու թուականութիւնները ճիշդ
գիտնալ:

3. Հիճրէթ, Տաճկաց թուականութիւնը, 622 Յուլ. 16
Ք. Ե. կը սկսի, որ ժամանակը Մահմեդ փախաւ:

4. Աշխարհիս արարչութեան թուականութիւնը, զորն
որ նորագոյն ժամանակագիրները առ հասարակ կը գործածեն:
Ուստի եւ աշխարհքս 5865 տարւոյն է ի վեր կայ, թէ որ աշ-
խարհիս արարչութեան 1 տարին՝ Քրիստոսի ծննդէն 4004
տարի առաջ դնելով ըլլանք:

5. Քրիստոսի ծննդեան տարին: Անկա ամենէն անուա-
նի ու առ հասարակ ընդունուած թուականութիւնն է: Ամէն
քրիստոնեայ ազգերը աս թուականութիւնը կը գործածեն:

Աշխարհագրութեան վրայ:

Աշխարհագրութիւնը մեր բնական երկրին երեսը գտնուած
բաներուն ստորագրութիւնն ու ուսումն է:

Աշխարհագրութիւնն երեք գլխաւոր մաս կը բաժնուի,
Ուսումնական, Քաղաքական եւ Բնական:

Աս ուսումը դիւրաւ սորվելու համար, աշխարհքս վրայի
բաները թղթի վրայ կը նկարեն, որն որ ընդհանուր անուամբ
Աշխարհագր. կ'ըսուի, աս ալ զանազան անուններ ունի: Գ. Բ. Է.
երբոր երկրի բնական ձեւին համաձայն կլոր կը շինուի. իսկ
երբոր շիտակ թղթի վրայ կը նկարուի, նոյնպէս զանազան անուն-
ներ կ'առնուի, Կիսագիտ. Գիտ. Գիտ., Մասնագիտ., Արտ. եւ այլն:

Աշխարհացոյց թղթերուն վրայ շատ ընդհանուր գիտե-
լիք կան։

Ա. Աշխարհքս չորս կողմն ունի, Արեւել, Արեւմուտ, Հիւսիս եւ Հարաւ։ Արեւուն ելած կողմը միշտ Արեւել կ'ըսուի, անոր հակառակ դիմացի կողմն Արեւմուտ։ Արեւելք շիտակ երեսը դարձուցած ժամանակդ՝ աջ ձեռքիդ կողմը Հարաւ է։ Իսկ ձախ ձեռքիդ կողմը՝ Հիւսիս։ — Աշխարհացոյց թղթոց վրայ ալ միշտ աս չորս կողմերը կը գտնուին, թուղթը շիտակ բռնուած ժամանակ՝ միշտ աջ կողմդ Արեւել կ'ըսուի, ձախ ձեռքիդ կողմն Արեւմուտ, վերի դին Հիւսիս ու թղթին վարի դին Հարաւ։

Բ. Բոլոր երկիրս երկու բանէ կազմուած է՝ Հող ու Ջրէ։ անոր համար աշխարհացոյցին վրայ ալ աս գլխաւոր բաժանումը կայ։ Առ հասարակ չնկարուած ու բացը կեցած տեղերը ջուր է, որն որ Ծով կը կոչուի։ Իսկ բարձր մասերն՝ որոնք նկարուած ու գոյնեղով ջրէն զատուած են՝ հող է ու Երկիր կ'ըսուի։ Ծովն ու Երկիրը զանազան բաժանում ունին։

Գ. Ամէն կողմանէ ծովը պատած տեղերը կ'ըսուի կ'ըսուի, եթէ շատ կղզիներ քովէքով ժողոված ըլլան, Արեւելահայ կ'ըսուի։ Իսկ ասոր հակառակ ամէն կողմէն հողով պատած ջրերը Լիճ կը կոչուին ու հանդարտ կը կենան։ Երկիրս վրայ շատ մեծ ու պղտիկ վաղուէն ջուր կան ու աս հասարակ Գետ կ'ըսուին։ ասոնցով շատերը լեռներէն կ'ելլեն ու մեծ մասը ծով կը թափին։ Թէ որ երկու գետ իրարու հետ արուեստով միացուին ու կապուին Ջրայի կ'ըսուի, որն որ առուտուրի գերութեան համար կը շինուի։ Լեռները երկիրս վրայ չափէ դուրս բարձրացած քարակոյտներ են ու միակ կեցած ատեն պարզ Լեռ կ'ըսուին, իսկ քովէ քով շարուած եւ երկայն տեղ բռնող լեռները Գոթի կամ Շղթայ լերանց կը կոչուին։

Ծովու եւ ցամաքի բաժանումը։

Բոլոր երկիրս մէկ մասը հող է ու երկու մասը ջուր է։ Ա. Երկիրը հինգ գլխաւոր մաս կը բաժնուի, Եւրոպա, Ասիա, Աֆրիկ, Ամերիկ եւ Աւստրալիա։ — Ասոնք երկու գլխաւոր ընդարձակ երկրի կը բաժնուին, ուր որ առանց նաւի կրնայ պարտադրուի ու կ'ըսուին Յամա՝ Երկիր, Ասիա, Աֆրիկ եւ Եւրոպա առաջին ցամաք երկիրն է, որն որ Հին աշխարհ ալ կ'ըսուի։ Ամերիկա երկրորդ ցամաք երկիրն է ու Նոր աշխարհ կը կոչուի։

Բ. Ծով կամ Ովկիանոս կ'ըսուի ան ընդարձակ աղի ջուրն՝ որն որ աշխարհքիս մեծ մասին երեսը կը ծածկէ։ — Ովկիանոսն ալ նոյնպէս հինգ գլխաւոր մաս կը բաժնուի, Խաղաղութիւն, Արաւել, Հիւսիս, Հարաւ եւ Եւրոպա։

Աս ամէն մէկ գլխաւոր ովկիանոսներն ալ ուրիշ զատ բաժանումներ ունին, որոնք զանազան անուններ կ'առնուն եւ վերի հինգ ովկիանոսներուն մէկուն մէջ կ'ընան։

ԵՐԵՎԱՆ

Ընդհանուր տեղեկութիւնք. — Երկիր։

Ա. Եւրոպայի ցամաք երկիրը 16 գլխաւոր մաս կը բաժնուի։ Աս մասերէն չորսը հիւսիսային կողմն է, եթէ մէջ տեղերը կ'ընայ ու հինգ հատն ալ հարաւային կողմն է։

- Հիւսիսային կողմն եղող մասերն են,
1. Բրիտանեան կղզիք, մայրաքաղաքը՝ Լոնտոն.
 2. Դանիա կամ Տանիմարքա, " Բոթիքենհագէն.
 3. Սկանդինաւիա (Շուէտ ու Նորուեկիա), " Սթոքհոլմ.
 4. Ռուսիա, " Փետրագուրկ.
- Միջին կողմն ինկող մասերն են,
5. Գաղիա, մայրաքաղաքը՝ Փարիզ.
 6. Բելգիա, " Պրիւսսիա.
 7. Հոլանտա, " Հապլ.
 8. Էնգլետիա, " Պեռն, Լուցեռն, Կենֆ.
 9. Աւստրիա, " Վիեննա.
 10. Բրուսիա, " Պերլին.

11. Գերմանիայի մնացեալ մասին երեւելի քաղաքներն են Համբուրկ, Հաննովեր, Տրեզտեն, Շթուտկարթ, Միւնխեն, եւ այլն։

- Հարաւային կողմի երկիրներն են,
12. Փորթուկալ, մայրաքաղաքը՝ Լիսապոն.
 13. Սպանիա, " Մատրիտ.
 14. Իտալիա, գլխաւոր քաղաքներն են՝ Ռոմ, Միլան, Ֆիրենցա, Հռոմ, Կափոլ եւ այլն։
 15. Տաճկաստան, մայրաքաղաքը՝ Կոստանդնուպոլիս.
 17. Յունաստան, " Աթէնք։

Ծով։

Բ. Եւրոպայի քովերն ու մէրը գտնուող ծովերը 14 հատ են, որոնց երեք հատը մեծ ու մնացածը փոքր են։ — Եւրոպայի մեծ ծովերն են Հիւսիսային սառուցեալ ովկիանոս։ Ատլանտեան ովկիանոս ու Միջերկրական ծով։

- Հիւսիսային կողմերն են,
1. Սպիտակ ծով.
 2. Պալմիկ կամ Արեւելեան ծով.
 3. Հիւսիսային կամ գերմանական ծով.
 4. Իրլանտայի ծով։
- Հարաւային կողմերն են,
5. Ադրիական ծով.
 6. Յոնիական ծով.
 7. Արքիպելագոս.
 8. Մարմարա.
 9. Սեւ ծով.
 10. Ազախու ծով.
- Գ. Նեղուց կ'ըսուի ծովին ան նեղ ու երկայն մասը՝ որն որ երկու զանազան անուն ունեցող ծովերն իրարու հետ կը միացնէ։ — Երկու կողմերուն մէջ տեղը եղող ծովն ալ նեղուց կը կոչուի։

- Հիւսիսային կողմի գլխաւոր նեղուցներն են,
1. Վայկալ,
 2. Աքալերաք,
 3. Քաթթեկաթ,
 4. Սաւն,
 5. Մեծ Պելթ,
 6. Փոքր Պելթ,
 7. Քալէի անցք։
- Հարաւային կողմի գլխաւոր նեղուցներն են,
8. Կիլարաթար,
 9. Պոնտիական անցքը,
 10. Մեսիսիայի Փարոսը,
 11. Տարտանէլ (Չանաք գալէսի),
 12. Վոսփորոս,
 13. Ինէի գալէ։

Գ. Ծովածոց ծովուն դէպ ի երկիր ներս գացած մասին անունն է։ Բոլոր երկիրս բոլորաբար ասանկ ծովածոցներ կը բաղկանայ, որոնք եթէ փոքր ըլլան Խուլ ծովու կը կոչուին։

- Եւրոպայի գլխաւոր ծովածոցներն են,
1. Պոնտեան ծովածոց,
 2. Ֆիւնեան ծոց,
 3. Սուխերսէ,
 4. Կաքոնիայի ծովածոց,
 5. Ճենովայի ծոց,
 6. Թարենթոյի ծոց,
 7. Լեփանթոյի ծոց,
 8. Սելանիքի ծովածոց։
- Ի. Կլիւս կ'ըսուին ան երկիրներն՝ որոնք ամէն կողմանէ ջրով պատած են։ Եթէ շատ կղզիներ քովէ քով ժողոված ըլլան, Խուլ կ'ըսուի կամ Արեւելահայ կ'ըսուին։

- Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ գլխաւորներն են,
1. Շիբոյգէրկ,
 2. Նովայա Չեմէա,
 3. Վայկալ,
 4. Քալուեւ,
 5. Լոֆֆոտեան կղզիք։
- Պալմիկ ծովու մէջ են,
1. Օլանտ,
 2. Էոզէլ,
 3. Կոթլանտ,
 4. Սէլանտ.
 5. Ֆիւնէն։

- Ատլանտեան ծովու մէջ են,
1. Իսլանտ,
 2. Մեծ Բրիտանիա,
 3. Իրլանտա,
 4. Փարէսիան կղզիք,
 5. Շէթլանտեան կղզիք,
 6. Օքքատեան կղզիք,
 7. Հեպրիտեան կղզիք։

Միջերկրական ծովու մէջ նշանաւորներն են,

1. Բորսիքա,
2. Սարտենիա,
3. Սիկիլիա,
4. Ֆորմիդաթերա,
5. Մայորքա,
6. Մենորքա,
7. Էլպա,
8. Լիբարեան կղզիք,
9. Մալթա։

- Արքիպելագոսի մէջ են,
1. Լեմնոս,
 2. Աքրոս,
 3. Նեկրոփոնթէ,
 4. Սալամիս,
 5. Թասոս,
 6. Իմպրոս,
 7. Կիկլանտեան կղզիք,
 8. Քամարա (Կրետէ),
 9. Չերիկոյ։

- Յոնիական ծովու մէջն են,
1. Բորֆու,
 2. Փարոս,
 3. Սանթա Մաւրա,
 4. Իթաքա,
 5. Քեֆալոնիա,
 6. Չանթա։